

Stéphane Audoin-Rouzeau

Annette Becker

RĂZBOIUL REDESCOPERIT

1914–1918

Traducere de Cristina Popescu, Elena-Tudora Duță
Îngrijirea ediției și prefață de Florin Țurcanu

CORINT
ISTORIE

STÉPHANE AUDOIN-ROUZEAU este profesor al prestigioasei Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales din Paris și cel mai important reprezentant al școlii franceze de antropologie istorică a Primului Război Mondial. Printre celelalte cărți ale sale se numără *Les combattants des tranchées*, Armand Colin, 1986; *L'enfant de l'ennemi*, 1914–1918, Aubier Collection historique, 1995; *Combattre: une anthropologie historique de la guerre moderne (XIXe–XXIe siècle)*, Seuil, 2008; *Les armes et la chair: trois objets de mort en 14–18*, Armand Colin, 2009.

ANNETTE BECKER este profesor la Universitatea Paris-Ouest Nanterre La Défense și autoare a numeroase studii consacrate istoriei și memoriei Primului Război Mondial printre care: *Les Monuments aux morts: patrimoine et mémoires de la grande guerre*, Ed. Errance, 1988; *Oubliés de la Grande Guerre: humanitaire et culture de guerre*, Noësis, 1998; *Guillaume Apollinaire: une biographie de guerre: 1914-1918*, Tallandier, 2009; *Les cicatrices rouges 1914-1918, France et Belgique occupées*, A. Fayard, 2010.

Redactare: Petre-Emil Juverdeanu

Tehnoredactare computerizată: Mihaela Ciufu

Design copertă: Cristina Gvinda

Ilustrație copertă: *Soldați australieni cu măști de gaze*, Ypres, 1917

STÉPHANE AUDOIN-ROUZEAU și ANNETTE BECKER

14–18 Retrouver la guerre

© Editions Gallimard, 2000

All rights reserved.

Această lucrare a beneficiat de sprijinul Programului de susținere a publicării al Institutului Francez, cu ocazia comemorării centenarului Primului Război Mondial.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin

GRUPULUI EDITORIAL CORINT.

ISBN 978-606-8623-52-8

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

AUDOIN-ROUZEAU, STÉPHANE

Războiul redescoperit: 1914-1918 / Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker ; trad. și note: Cristina Popescu, Elena-Tudora Duță ; pref.: Florin Țurcanu. - București : Corint Books, 2014

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-8623-52-8

I. Becker, Annette

II. Popescu, Cristina (trad.)

III. Duță, Elena Tudora (trad.)

IV. Țurcanu, Florin (pref.)

94(100)”1914/1918”

Lui Jean-Jacques Becker
Gerd Krumeich
Jay Winter

Prefață

Atunci când a fost publicat, volumul pe care-l înfățișăm astăzi publicului românesc era o carte-manifest și, totodată, un bilanț a ceea ce arătase deja că poate să ofere o nouă istoriografie a Primului Război Mondial. Nu aș ezita să compar cartea scrisă de Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker cu cea a lui Jacques Le Goff, *Pentru un alt Ev Mediu*, care se situa și ea, în 1977 când a apărut, la o răscruce istoriografică asemănătoare pe terenul studiilor medievale. O masă critică de studii se acumulase deja – de la cele de istorie rurală ale lui Emmanuel Le Roy Ladurie și Georges Duby la studiile lui Le Goff însuși despre reprezentările timpului și ale muncii în societatea medievală, trecând prin cele ale lui Jean-Louis Flandrin despre căsătorie și sexualitate în Occidentul creștin –, demonstrând cristalizarea unei noi priviri asupra Evului Mediu în termenii unei antropologii istorice, care, observa atunci Jacques Le Goff, avea încă multe de făcut pentru a propune curiozității și cunoașterii noastre „un alt Ev Mediu”. Titlului-pledoarie al cărții marelui medievist îi corespunde, pe terenul istoriei Primului Război Mondial, acest *Războiul redescoperit: 1914–1918*, născut din convingerea că o nouă înțelegere a evenimentului fondator al secolului al XX-lea este posibilă, cu mijloace intelectuale care nu așteaptă decât să fie folosite. Și aceasta nu doar pentru că istoriografia anglo-saxonă deschisese deja, la acea dată, prin câțiva autori târziu cunoscuți în Franța, ca englezul

John Keegan sau americanul George Mosse, calea către o abordare antropologică a violenței războiului și a consecințelor acesteia. Sau pentru că istorici precum Jean-Jacques Becker în Franța sau Gerd Krumeich în Germania făcuseră obiecte de studiu din reprezentările mentale colective prilejuite de izbucnirea Primului Război Mondial. În ultimii ani ai secolului al XX-lea o anumită urgență motivează, pe deasupra, demersul autorilor noștri, provocat, cum mărturisesc chiar ei, de efectele aderenței masive a sensibilității publice franceze la tema memorială a „Marelui Război”, acest corespondent „hexagonal”, *mutatis mutandis*, al „Marelui război pentru apărarea patriei” din mitologia sovietică. Atras pe terenul unei „memorii colective” tentate de sentimentul proximității, dus până la identificare, cu actorii marii drame a anilor 1914-1918, războiul părea amenințat să-și piardă specificul de eveniment *istoric*, adică marcat de coordonatele – culturale și afective – ale unui timp *diferit* de al nostru. Estomparea naționalismelor și îndepărtarea europenilor de experiența conflictelor armate, prioritatea, explicabilă, dată de restituirile memoriale de după 1989 victimelor tragediilor secolului al XX-lea au favorizat o reapropriere colectivă a memoriei războiului printr-un exces, nivelator, de „corectitudine istorică” și de bune sentimente. Acest „specialist al schimbării” care este istoricul (în cuvintele aceluiași Jacques Le Goff) putea el oare să restituie puterii de înțelegere a contemporanilor săi tocmai *istoricitatea* Primului Război Mondial, ferindu-i de capcanele unei iluzorii familiarități cu evenimentul? Este ceea ce și-au propus Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker în paginile unui volum a cărui actualitate și forță de inspirație nu s-au atenuat după un deceniu și jumătate. Centenarul Primului Război Mondial poate chiar conferi acestei cărți un nou rol în alte spații istoriografice, în alte configurații ale memoriei decât cea franceză. Să amintim că, la celălalt capăt al Europei, în România, de pildă, *dezistoricizarea* Primului Război Mondial prin

injectarea sa, până la saturație, cu ideologie naționalistă era un fapt consumat înainte de 1989 și că, după această dată, prioritățile memoriei fiind altele, cadavrul îmbălsămat al „Războiului de Reîntregire” putea să mai aștepte în debaraua istoriografiei noastre? Fagocitată, în memoria publică, de sărbătoarea națională de la 1 Decembrie, imaginea războiului care a făcut posibilă această aniversare este încă și astăzi o prezență vagă și trecătoare.

O nouă istoriografie românească a Primului Război Mondial a început, nu de mult timp, să se cristalizeze. Relația acesteia cu ea însăși, dar și cu publicul românesc, sensibilizat de centenarul acestui conflict, nu poate decât să câștige din meditația asupra modelului istoriografic propus de Audoin-Rouzeau și Annette Becker. Pe de o parte, cartea celor doi – deși face mult loc studiilor de caz și exemplurilor franceze – nu se limitează la acestea și nu se adresează doar unui public francez, specializat sau nu. Dacă, dincolo de definiția sa clausewitziană, războiul este, fundamental, un fapt social, un „act cultural” – în sens antropologic – așa cum subliniază, pe urmele lui Keegan, cei doi istorici francezi, găsim în aceste pagini referiri consistente la variatele manifestări ale „culturii războiului” în arii geografice diverse – de la Anatolia genocidului armenilor la Marea Britanie ca spațiu al unei culturi a voluntariatului fără echivalent pe continentul european, trecând prin Balcanii altor masacre de civili, comise de trupele austro-ungare, sau prin lagărele germane pentru prizonierii ruși, africani și asiatici, ale căror chipuri fotografiate servesc documentării unei propagande rasiste care o prefigurează pe cea nazistă.

O a doua cauză a fecundității intelectuale a acestei cărți este problematica universală pe care o propune pe terenul istoriei Primului Război Mondial. Nu vom întâlni multe nume de generali și de oameni politici în aceste pagini, dar vom fi puși pe gânduri de una din întrebările pe care le ridică izbucnirea războiului, am putea spune izbucnirea oricărui război, în inima lumii moderne: cum și cât de repede basculează o societate complexă, după o

lungă perioadă de pace, în logica violenței de război? „Căci acest tip de violență, al cărei caracter radical și complet nou a fost suflat, nu a fost doar masiv acceptat de societățile beligerante, ci și pus în practică de zeci de milioane de oameni timp de patru ani și jumătate. Încă și mai tulburător, trecerea societăților în care violența nu a fost niciodată atât de controlată, refulată, eliminată din realitate la o stare de război în care s-a dat curs liber violenței extreme a fost extraordinar de scurtă. În câteva zile, europenii păstrători ai „civilizației moravurilor” își părăsesc muncă, familie, viață socială sofisticată și rafinată pentru a accepta, practic fără nici o tranziție, o violență extremă”. Transpare aici o stupefacție neliniștită, de alt gen decât cea stârnită de „somnambulismul” decidenților politici și militari de la 1914, analizat magistral, în recenta sa carte, de Christopher Clark. Un caz la care ar trebui să reflecteze nu doar istoricii...

Întrebării de mai sus – căreia îi răspunde perspectiva asupra succesivelor „praguri de violență” peste care sar societățile europene de la Revoluția Franceză încoace – autorii îi adaugă altele. Ele se adresează intrării în masă a civililor în sfera violenței de război, practicilor genocidare și fenomenului concentraționar, legăturilor dintre Primul Război Mondial și „brutalizarea” societăților europene interbelice, care aveau să servească drept anticameră unei noi violențe războinice, „mai sistematice, mai eficiente decât cea a conflictului precedent”. Și teroarea stalinistă, și genocidul nazist au rădăcini în intensitatea, noutatea și varietatea formelor de violență inventate între 1914 și 1918. „Cum s-a făcut trecerea de la o violență deschisă, centrată mai întâi pe câmpurile de luptă, la violența ascunsă, «administrativă», a fișierelor de asasinabili?” se întreabă Audoin-Rouzeau și Becker. La finalul lecturii răspunsul se lasă întrevăzut.

Una din lecțiile de istorie ale cărții este că, odată intrată în arena socială, violența de război nu se resoarbe decât lent și dureros, iar „cultura de război” persistă și după încheierea operațiilor militare. Dacă violența Marelui Război a continuat în timp de

pace, reconvertită în acțiunea politică, în producția ideologică și în creația artistică, un alt fenomen de masă, care durează timp îndelungat, este cel al doliului. Doliu nu doar individual, ci colectiv, la o scară fără precedent și pe care statul are, de timpuriu, grijă să îl încadreze, procurându-i forme de exprimare, o cronologie și o geografie a comemorării care adaugă un nou capitol memoriei naționale. Noutății radicale a violenței de război i-a corespuns, între 1914 și 1918, noutatea morții în masă, anonime, care pulverizează corpurile, care privează milioane de supraviețuitori de posibilitatea de a se reculege în fața unui mormânt, de a duce la bun sfârșit travaliul doliului. „Mormântul Soldatului Necunoscut”, menit să compenseze această privațiune, este o invenție a primilor ani de după război, adoptată în numeroase țări. În Franța, cel puțin, autorii recunosc până foarte aproape de zilele noastre manifestările unui doliu neconsumat, reperabil în rândurile descendenților celor dispăruți în hecatombă și care poate explica, până la un punct, redescoperirea Primului Război Mondial ca fenomen de memorie colectivă la sfârșitul secolului al XX-lea.

A face din doliul provocat de război, nu doar din cel colectiv, ci și din cel individual, un obiect de studiu istoric reprezintă o dificultate pe care autorii o asumă explicit. O societate care, precum a noastră, împinge în domeniul invizibilului moartea și doliul se poate apropia, prin istoricii ei, de experiența morții și a doliului de acum o sută de ani? Pe de altă parte, într-o lume a libertății și bunăstării individuale, care refuză războiul, sacrificiul în luptă în numele cauzelor colective, putem oare să înțelegem resorturile culturale și psihologice care au determinat, cu un secol în urmă, milioane de europeni să accepte și să îndure războiul, perspectiva morții și privațiunii de neînchipuit timp de peste patru ani? Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker aparțin aceluia curent istoriografic francez ce nu consideră că milioanele de oameni care au luptat și au murit în tranșeele Marelui Război au fost victimele în masă ale unui aparat statal-militar de constrângere și

represiune, care le-a impus participarea la război. Chiar dacă astăzi „nimic din ce au resimțit contemporanii conflictului în materie de patriotism, de sens al războiului și de moarte în război, nu mai poate fi interiorizat și nici măcar adus mai aproape” de sensibilitatea noastră, chiar dacă unele dintre motivațiile și reprezentările lor mentale sunt inacceptabile în ochii noștri, doar reconstituirea acestora și o doză de empatie, inevitabil necesară, ne pot permite să sesizăm comportamentele, atitudinile care au îndârjit și prelungit războiul, făcându-l atât de violent. Capitolul intitulat „Cruciada” ocupă o poziție centrală nu doar în economia volumului, ci și în efortul de analiză a caracterului excepțional al evenimentului. Compensația transcendentă și escatologică la orizontul unei existențe cotidiene în care teama, suferința și moartea sunt omniprezente nu este ultima dintre explicațiile extraordinarei capacități de sacrificiu și de rezistență a combatanților din Primul Război Mondial. Dumnezeu și Patria se amestecă în sinteza instabilă a unei „religii de război” care și-a găsit mijloace de expresie dintre cele mai variate. Și să nu uităm, în revărsarea paroxistică de afectivitate care e războiul, ura față de inamicul diabolizat, clasat, iremediabil, în tabăra barbariei, dezumanizat.

Războiul redescoperit: 1914–1918 sună astăzi mai puțin ca un manifest decât acum un deceniu și jumătate. Perspectiva expusă cu erudiție, inteligență și sensibilitate de cei doi autori a inspirat, între timp, în Franța o producție istoriografică remarcabilă, datorată, în mare măsură, unei noi generații de tineri istorici. Să citim această carte cel puțin ca pe o invitație de a arunca o privire mai întrebătoare asupra Marelui Război de acum o sută de ani, cel al românilor și al celorlalți europeni.

FLORIN ȚURCANU

Să înțelegem Marele Război

Prin dimensiunea sa europeană și mondială, prin durată, prin influența covârșitoare, mult timp subestimată, pe care a exercitat-o asupra întregului secol al XX-lea, Primul Război Mondial a devenit un exemplu clasic pentru o reflecție cu privire la însăși esența Istoriei: povara celor morți asupra celor vii.

Mai exact, la 80 de ani după semnarea armistițiului, Franța, asemenea altor țări ale Europei occidentale, a cunoscut, în noiembrie 1998, un elan comemorativ de mare amploare în care s-au acumulat, confruntat și edificat aspecte istorice, memorialistice, politice, editoriale, televizuale legate de război. În numele unei „aduceri-aminte pentru posteritate” și în contextul uitării frecvente a datoriei față de istorie, Primul Război Mondial a revenit spectaculos în conștiința colectivă franceză.

Prin unele aspecte, această revenire a fost benefică pentru reevaluarea rolului marelui conflict de-a lungul întregului secol. Dar furia „corectitudinii istorice” a încurcat uneori în mod supărător lucrurile. S-ar fi putut inaugura un moment important de istorie publică, de gândire istorică și de pedagogie civică; lucrurile s-au petrecut însă pe dos¹.

Fără îndoială, greșeala se datorează, în primul rând, scrierilor și discursurilor comemorative care au împins până la paroxism procesul de victimizare a soldaților, contribuind astfel

la o confuzie intelectuală extremă: combatanții fuseseră doar niște victime care nu consimțiseră la propria suferință și, mai mult decât atât, cei ce se revoltaseră erau considerați de acum înainte singurii eroi adevărați. „Răzvrățiții” din 1917* n-au fost oare, prin însăși revolta lor, precursorii unității europene? Iar „ofensiva Nivelles”** n-a fost, oare, „cea dintâi crimă împotriva umanității”²? Dezistoricizarea Istoriei, pentru care s-ar putea da multe alte exemple, a atins deci culmi nebănuite. Fiecare se teme într-atât să nu fi suferit destul în acel secol al războiului total, încât „concurența între victime”³ capătă un caracter de iminență pe care îl trădează până și vocabularul. Unii cred că-și demonstrează în felul acesta umanismul.

Dacă nimeni nu poate contesta nevoia de a scrie o istorie a războiului dovedind empatie față de actorii lui și de suferințele lor (femei, bărbați și copii, popoare din Europa sau de peste mări), de ce să amestecăm bunele sentimente cu analiza intelectuală? Nu putem decât subscrie la punctul de vedere lipsit de iluzii al lui Henry Rousso: „Așa cum imprescriptibilul a devenit unul dintre modurile de raportare la trecut, iar amintirea genocidului, unitatea cu care trebuie măsurată orice

* *Les «mutins» de 1917* îi desemnează pe soldații francezi care au refuzat, cu deosebire în mai și iunie 1917, să execute ordinele care îi trimiteau la atac contra liniilor germane după sângerosul eșec al „ofensivei Nivelles” din luna aprilie pe Frontul de Vest. Reprimarea refuzului în masă de a lupta a dus la 3 427 de condamnări în rândul militarilor francezi, dintre care 554 la pedeapsa capitală. Dintre acestea au fost executate 49 de sentințe (Guy Pedroncini – *Les mutineries de 1917*, PUF, Paris, 1968) – notele din subsol aparțin îngrijitorului ediției în limba română.

** Deși a trezit mari speranțe că ar putea pune capăt războiului de poziții pe Frontul de Vest, „ofensiva Nivelles” (după numele comandantului-șef din acel moment al armatei franceze) desfășurată în sectorul Chemin des Dames, la nord-est de orașul Soissons, în aprilie-mai 1917, s-a soldat cu un eșec memorabil, plătit cu pierderi grele de armata franceză.

abordare a Istoriei, ne așteptăm astăzi să fie desemnați limpede vinovații, reali sau imaginari, ai tuturor tragediilor secolului pe care epoca noastră nu le-a asimilat încă”⁴.

La drept vorbind, confuzia intelectuală de la sfârșitul lui 1998 se grefează pe o lungă tradiție. Într-adevăr, de multă vreme se impusese ideologia pașnică, ba chiar pacifistă – cea numită „*der des der*”*: s-a scris – și s-a visat – mai degrabă despre încetarea ostilităților în zilele de Crăciun și despre fraternizări decât despre ura față de dușman. Și, oricât de duros ar fi, acceptți mai ușor că bunicul sau tatăl a fost ucis în luptă decât că a putut el însuși omori pe cineva. În străfundurile conștiinței, e preferabil să fii victimă decât cauzator de suferință și de moarte. Mereu întâmpinată, mereu anonimă, moartea nu este nicicând provocată; îi cazii, întotdeauna, victimă, cu excepția situației când nu ești cumva victima conducătorilor care au ordonat masacrul. Transformând luptătorii în sacrificeți, în jertfe ale măcelului militar, procesul de victimizare a incomodat reflecția, atunci când n-a interzis-o cu totul: aici își are originea o bună parte din cele care s-au spus în noiembrie 1998. Astfel, chestiunea esențială a consimțământului a milioane de europeni și occidentali între 1914 și 1918 a rămas ocultată. În ciuda eforturilor istoriografice întreprinse în ultimii 20 de ani în Franța și în străinătate, problema acceptării violenței de război a rămas un subiect tabu.

Există totuși un alt aspect, pozitiv de această dată, al comemorării din 1998. Durerea pierderii celor dragi trăită de familiile franceze, atât de dificil de exprimat la sfârșitul războiului și pe care istoricii au considerat-o prea greu de reconstituit, a

* Expresia „*der des der*” derivă din „*dernière des dernières (guerres)*” – formulă care desemna în franceză Primul Război Mondial ca fiind ultimul dintre războaie.

reapărut brusc în cursul săptămânilor comemorării. Fără îndoială, în anii 1920 și 1930 travaliul doliului nu eșuase complet: puternica sacralizare a ceremoniilor comemorative, fie locale, în jurul monumentelor dedicate morților, fie naționale, în jurul soldaților necunoscuți (francezi, englezi, italieni), a avut un conținut spiritual de netăgăduit. Fiecare a putut lua o scânteie de sacru din acele ceremonii pentru a o închide în propria durere. Și totuși, prin ceea ce a relevat comemorarea din noiembrie 1998, prin vorbele spuse de cei care s-au exprimat cu acea ocazie, istoricii sunt obligați să cântărească ce le rămâne de înțeles din travaliul doliului. Un proces descris mai mult prin evidența demografică a morții în masă decât prin prisma durerii profunde. Privind retrospectiv, există deci un alt mod de a aborda comemorarea celor 80 de ani de la armistițiul din 1918: de ce n-ar putea fi ea privită ca simptomul unei „prezențe” tot mai evidente a Primului Război Mondial în conștiințele francezilor?

Căci toate indiciile o arată: „evenimentul 1914-1918” pare să aibă parte de o nouă viață, și nu numai în Franța, chiar dacă aici fenomenul se manifestă cu cea mai mare forță – cel puțin pentru moment⁵.

Să plecăm de la un sondaj realizat în Franța pe 6 și 7 noiembrie 1998⁶ privind bilanțul istoric al secolului al XX-lea. El indică o interesantă ierarhie, stabilită spontan, a marilor evenimente din ultima sută de ani și locul pe care războiul din 1914-1918 îl ocupă printre acestea. Fără a fi o surpriză, al Doilea Război Mondial e citat pe primul loc, urmat de mișcările studențești din 1968, apoi de căderea regimului sovietic. Aceasta e urmată îndeaproape de Primul Război Mondial, care se plasează astfel pe locul al patrulea⁷. Dar analiza pe sexe evidențiază mai clar poziția Primului Război Mondial în ierarhia evenimentelor secolului: bărbații îl așază pe poziția a treia, la egalitate cu

mai 1968, după al Doilea Război Mondial și căderea regimului sovietic, în vreme ce femeile îl plasează tot pe poziția a treia, la egalitate însă, de această dată, cu prăbușirea regimului sovietic, și nu cu Mai 1968⁸. Încadrarea Primului Război Mondial printre „evenimentele cele mai însemnate ale secolului al XX-lea” poate părea impresionantă: prin această poziție el lasă în urmă, în ordine, construcția europeană, decolonizarea, șocurile crizei petrolului din anii 1970, criza din 1929, revoluția rusă din 1917 și revoluția islamică din Iran⁹. E de remarcat de altfel că sondajul disociază revoluția din 1917 de Primul Război Mondial, alegere de înțeles, dar care îl nedreptățește, căci, după părerea noastră, revoluția este inseparabil legată de acesta.

O ierarhie semnificativă, ce devine și mai grăitoare din momentul în care îi analizăm rezultatele, este cea după repartitia pe vârste. Surpriza e de proporții: constatăm într-adevăr că persoanele de peste 50 de ani clasează cel mai prost primul conflict mondial, urmate de cele cu vârste între 35 și 50 de ani, apoi de cele sub 35 de ani. Mai mult: cea mai tânără dintre clasele de vârstă sondate, categoria persoanelor între 15 și 19 ani, plasează Primul Război Mondial pe locul al doilea. Astfel, cu cât sunt mai tineri cei sondați, cu atât mai mult își afirmă războiul din 1914-1918 importanța în secolul al XX-lea: generația a patra, cea ai cărei străbunici au trăit Primul Război Mondial, îi ridică, prin vot, rangul. Cu alte cuvinte, totul se petrece ca și cum îndepărtarea inexorabilă a evenimentului n-ar avea niciun efect de erodare: odată cu succesiunea generațiilor, prezența războiului din 1914-1918 ar tinde nu să se diminueze, ci să crească.

Pentru orice istoric al primului conflict mondial, rezultatul reprezintă mai degrabă o confirmare decât o surpriză. Este un nou element dintr-o serie de indicii care, de la începutul anilor 1990, tinde să arate, îndeosebi în Franța, prezența crescândă a

Primului Război Mondial, iar comemorarea din 1998 n-a fost, la urma urmei, decât un indicator suplimentar. Exemplele sunt numeroase: benzile desenate ale lui Tardi¹⁰, romanul *Les Champs d'honneur*¹¹ de Jean Rouaud, filmul *La Vie et rien d'autre* de Bertrand Tavernier¹² ilustrează în registre foarte diferite receptarea unor opere centrate pe primul conflict mondial și, în mod deosebit, pe moartea și doliul cauzate de război. Cât despre *Paroles de Poilus*¹³, publicată cu ocazia celei de-a optzecea aniversări, ea reprezintă cel mai mare succes de librărie obținut de un „cuvânt venit din tranșee” de la publicarea, în 1916, a romanului *Le Feu* de Henri Barbusse.

Lista celorlalte indicii ale prezenței Marelui Război e nesfârșită. În jurul acestei prezențe se cristalizează o formă de viață asociativă, puțin cunoscută fără îndoială, dar ale cărei manifestări sunt foarte animate: grupuri care administrează siturile câmpurilor de luptă¹⁴, asociații ce culeg texte și documente originale¹⁵, autori ai unor reviste cu tiraje¹⁶ confidentiale care scriu *propria istorie* a războiului, eliberată de istoriografia „consacrată” sau „oficială”. Și muzeele își au rolul lor: centrul „Historial de la Grande Guerre”, la Péronne, deschis în 1992, este emblematic în acest sens. S-au amenajat și se amenajează, pentru a putea fi vizitate, și alte locuri: Ypres, Caverne du Dragon, aflată pe Chemin des Dames, subteranele orașului Arras, în fine, Verdun, care, în ultimii ani, inspiră mari proiecte muzeale pentru câmpul de bătălie din 1916. Situl temporar al mormântului scriitorului Alain-Fournier, înmormântat de germani alături de 20 de camarazi din batalionul 288 de infanterie la sfârșitul luptei din 22 septembrie 1914 de la Saint-Rémy-la-Cailonne, a suscitat, în 1991, o asemenea pasiune fetișistă, încât șantierul a trebuit păzit zi și noapte. De altfel, simplul fapt că se poate întrevădea o arheologie a câmpurilor de luptă din

1914-1918¹⁷ – începând cu o arheologie funerară – nu e oare un exemplu edificator al prezenței conflictului într-una din dimensiunile lui esențiale, cea a morții și a doliului? Cu ocazia celei de-a optzecea aniversări a armistițiului, inițiativele comunităților locale, ale primăriilor, ale școlilor au fost nenumărate. Niciodată „istoria publică” a războiului n-a fost atât de căutată și, fără îndoială, niciodată nu s-a bucurat de un asemenea succes: o dovedesc producția editorială a anului 1998, dar și numeroșii artiști a căror operă este în parte sau în totalitate centrată pe drama primului conflict mondial¹⁸.

În aceste împrejurări, cum să nu fii preocupat de un „exces de trecut” instalat în inima prezentului¹⁹? Efortul memorabil al profesioniștilor istoriei anilor 1914-1918, care, în ultimii 10 ani, au încercat să reînnoiască axele abordării conflictului printr-o viziune antropologică și culturală²⁰, nu este, la rândul-i, decât o manifestare a locului pe care îl deține, în ultimul său deceniu, evenimentul matricial al secolului al XX-lea.

Parte, el însuși, a acestui fenomen, istoricul specialist al perioadei 1914-1918 nu este poate în cea mai bună postură pentru a-l reflecta sau cel puțin pentru a-i propune explicații. Să discutăm totuși câteva ipoteze.

Pentru început, merită să aruncăm o privire asupra surprinzătoarelor evoluții din actualitatea internațională în care, chiar de la începutul anilor 1990, a fost prinsă memoria conflictului. Începutul deceniului a deschis posibilități noi de distanțare, resimțite pe deplin, chiar în acea epocă, de istoricii angajați sub conducerea lui Jean-Jacques Becker în realizarea Muzeului de la Péronne. Așa cum îi plăcea să spună lui Jay Winter, unul din istoricii grupului, „războiul din 1914 s-a terminat”. Trebuie să înțelegem această formulă în sensul în care

François Furet o înțelesese deja în legătură cu un alt eveniment matricial, Revoluția Franceză²¹. Într-adevăr, „sfârșitul Marelui Război” apărea ca o evidență la începutul anilor 1990. În fundal, dispăreau ultimii veterani a căror mărturie asigurase transmiterea, în familie, a memoriei evenimentelor, blocând însă, în același timp, istoricizarea acestora²². Mai mult decât atât, în Est comunismul se prăbușea. Din acel moment, ultima și poate cea mai dramatică consecință a Primului Război Mondial, în plan politic, ideologic și geopolitic, părea să dispară. În paralel, depășirea ultimelor etape ale construcției europene părea să deschidă calea unei forme de integrare care să ducă la „sfârșitul națiunilor”, cel puțin în accepțiunea dată cuvântului „națiune” în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Primul Război Mondial n-a fost oare, înainte de toate, un mare război al națiunilor și al sentimentelor naționale? Or, părea să fi venit momentul unei parțiale dizolvări a acestora, acceptată de europenii înșiși. S-ar fi putut imagina o ocazie mai bună de a istoriciza, în sfârșit, evenimentul 1914-1918 și de a-l analiza cu o distanță analitică neatinsă până atunci? Făcând o riguroasă comparație între Franța, Marea Britanie și Germania, specialiștii Muzeului de la Péronne – care fac o cercetare tăcută, distanțată, dar fără îndoială cam rece – au realizat o prezentare bine structurată a celor mai bune mărturii ale momentului²³.

În aceeași măsură, ar putea rămâne mărturia unei iluzii. Căci, în Est îndeosebi, dar fără ca Vestul să fie scutit de acest fenomen, Europa a părut că revine cu mare rapiditate la forme agresive ale diverselor naționalisme doritoare să umple golul lăsat de retragerea comunismului sovietic. Începând cu anul 1992, după ce se făcuse o dată cunoscut în vara lui 1914, numele orașului Sarajevo era din nou pronunțat. Izbucnirea războiului

din fosta Iugoslavie readuce în minte conflictele balcanice din 1912-1913, alături, desigur, de criza europeană din iulie 1914. De acum înainte, războiul european, fără a lua, desigur, vreodată, caracterul unei amenințări directe, părea din nou posibil în existența europenilor. Se consolidează legătura cu Primul Război Mondial, cu epicentrul lui din Balcani, cu locul chiar al angajării în logica războiului din vara lui 1914: reînviere a originilor secolului, care îngăduie totodată o evaluare a importanței acestora. Formele și practicile războiului, de o rară violență, vin, pe cale de consecință, să întărească impresia de întoarcere în timp. Tragică reîmprospătare a memoriei, prin care Marele Război „încheiat” îi urmează Marele Război „reînceput”. Nu avem nicio îndoială că un asemenea eveniment conduce la o analizare și regândire a evenimentului 1914-1918. Totul se petrece ca și cum acesta din urmă a fost privit, în deceniul final al secolului, de la distanță și de aproape în același timp, fără ca cele două perspective să reușească să se anuleze. Mai degrabă s-au împletit, lăsând loc unor noi posibilități de istoricizare și, de asemenea, tuturor manifestărilor de doliu neterminat.

În mod paradoxal, Marele Război a făcut să se uite, pentru multă vreme, esențialul din vremea de război: povara morții asupra celor rămași în viață, despre care am amintit deja. La prima vedere, afirmația poate contraria, judecând după intensa activitate comemorativă ce a urmat anului 1918, a cărei energie inițială, așa cum s-a văzut, nu s-a stins nici astăzi. Comemorarea războiului n-a avut oare mai întâi drept scop exorcizarea morții, pentru a-i ajuta pe supraviețuitori să depășească durerea dispariției? În acest sens, comemorarea, punând accentul pe moartea în luptă, a înăbușit parțial una dintre consecințele fundamentale: durerea pierderii.